

EUR GUIDE

EUROGUIDE KÉZIKÖNYV

 Magyar változat

2021

This project is co-funded by the Internal Security Fund of the European Union – **GA N° 871038**

Hogyan beszéljünk fiatalokkal érzékeny társadalmi kérdésekről?

Ötletgyűjtemény és módszertani segédanyag fiatalokkal foglalkozó szakemberek számára

Ennek a médiumnak a tartalma csak a szerzők véleményét tükrözi, és kizárólag a saját felelősségük.
Az Európai Bizottság nem vállal semmilyen felelősséget az abban szereplő információk felhasználásáért.

Mi ez a kézikönyv, és kinek szól?

Jelen segédanyag távlati célja, hogy segítse a fiatalokkal dolgozó szakembereket abban, hogy fellépjenek az előítéletes és kirekesztő gondolkodás ellen a fiatalok körében. A közvetlen célja pedig az, hogy támogassa a tanárokat, iskolai szociális munkásokat és más gyakorlati szakembereket abban, hogy hatékonyan és proaktívan reagáljanak a megosztó és érzékeny témákról szóló beszélgetésekre és problémákra, amelyekkel munkájuk során találkozhatnak. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a kényes társadalmi témák hozzáértő támogatással történő feldolgozása nagyban hozzájárul a társadalmi megosztottság és radikalizáció¹ megelőzéséhez, és erősíti a fiatalok ellenállóképességét a szélsőséges narratívákkal szemben.

Hogyan használjam?

A kézikönyv ötleteket, módszertani segítséget és kereteket ad olyan szakemberek számára, akiket foglalkoztat, hogyan beszélgethetnek érzékeny társadalmi témákról fiatalokkal. A kézikönyvre leginkább úgy tekinthetünk, mint ajánlások gyűjteményére, amely szabadon forgatható és alkalmazható. A tematikus fejezetek és a módszertani részek szervesen kiegészítik egymást, így hasznos őket együtt kezelni. Míg a tematikus fejezetek inspirációt adhatnak arra, milyen kérdések mentén érdemes egy adott témáról párbeszédet kezdeményezni, addig a módszertani rész abban segíthet, milyen konkrét eszközökkel és milyen lépések mentén érdemes ezt a párbeszédet elindítani és keretben tartani.

A kézikönyvben szereplő témák és foglalkozástervek célcsoportjának meghatározásakor szándékosan hivatkozunk tágra – a szigorú korosztályi meghatározást mellőzve – fiatalokra. Ötlettárunkat elsősorban a 15-19 éves középiskolás korosztállyal foglalkozó szakembereknek ajánljuk, hiszünk ugyanakkor abban, hogy az ötletgyűjtemény az egyetemistákkal, fiatal felnőttekkel folytatott munkának is hasznos eszköze lehet. A bemutatott témákat és gyakorlatokat nem társítottuk konkrét iskolai évfolyamokhoz, és minden szakembert, aki kézbe veszi a gyűjteményt, arra bátorítunk, hogy a csoportjuk, osztályuk felkészültségéhez, érdeklődéséhez és sajátosságaihoz igazodva szabadon válogasson közülük, alakítson rajtuk, kombinálja őket.

Hogyan épül fel?

Ahogy az érzékeny társadalmi témák megvitatásához elengedhetetlen, hogy tiszteletben tartsuk egymás személyét és véleményét, úgy a kézikönyv megírása során is arra törekedtünk, hogy a társadalmi párbeszédnek minél inkább teret adva mutassunk be társadalmi problémákat.

Kézikönyvünk három fő részből épül fel. Az [Elméleti bevezetőben](#) röviden áttekintjük azokat a szempontokat, amelyek háttérként fontosak az érzékeny témák feldolgozásához. Az ezt követő tematikus fejezetek érzékeny társadalmi témákat vesznek sorra, az alábbi három kategóriába rendezve: [társadalmi együttélés](#), [társadalmi nemek](#), [társadalmi ideológiák és vallás](#). Az ezután

¹ A polarizáció és a radikalizáció kifejtése az [elméleti bevezető fejezet](#) elején található.

következő [Hova fordulhatok?](#) és [Módszertani gyűjtemény](#) fejezetek e témák megvitatásához ajánlanak konkrét partnereket és eszközöket.

Minden tematikus fejezet két nagy részre tagozódik. Az alapvető fogalmak, adatok és kutatási eredmények mentén először rövid áttekintést adunk az adott témáról, ami kapaszkodóként szolgál a témához kapcsolódó kérdések, megnyilvánulások kezeléséhez és megvitatásához. Ezt követően a „Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?” alfejezetben bemutatjuk az adott témához kapcsolódó, jellemző egyoldalú vagy szélsőséges kijelentéseket, valamint felsorolunk olyan beszélgetésindító kérdéseket és tételmondatokat, amelyek – gondosan megválasztva és megfelelő körülmények között alkalmazva – katalizátorai lehetnek a fiatalokkal folytatott párbeszédnek, és a Módszertani gyűjteményben bemutatott [vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálhatnak. A beszélgetésindító kérdések és tételmondatok – a csoportok, osztályok felkészültségéhez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igazodva – szabadon variálhatók és alakíthatók.

A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben olyan [szakmai és civil szervezeteket](#) ajánlunk, amelyek valamely társadalmi probléma mentén végeznek fontos munkát, és partnerek lehetnek abban, hogy a fiatalok szakértő segítséggel mélyülhessenek el egy-egy témában. A szervezetek mellett olyan [szakmai és módszertani anyagokra](#) is hivatkozunk, amelyek további segítséget és ötleteket adhatnak az érzékeny társadalmi témák megvitatásához, feldolgozásához. Bátorítjuk az olvasót, hogy ismerje meg a szervezeteket és a felsorolt anyagokat, és működjön együtt velük, használja őket – iskolai foglalkozások vagy más programok keretein belül. A [Segítségnyújtás fiataloknak](#) pontban pedig olyan szervezetekre is utalunk, amelyek közvetlen segítséget nyújthatnak azoknak a fiataloknak, akiket valamelyik téma különösen érzékenyen érint, vagy akiknek bármilyen más okból támogatásra, pszichológiai vagy akár jogi segítségre van szükségük.

A [Módszertani gyűjteményben](#) sorakoztattuk fel azokat a kérdéseket, amelyekről úgy gondoljuk, segíthetnek rendszerben látni és végiggondolni a kihívásokat, amelyekkel minden szakember szembesülhet, aki vállalja, hogy érzékeny társadalmi témákkal foglalkozik iskolai vagy más intézményes környezetben. Rövid gyakorlat-leírásainkkal arra törekedtünk, hogy olyan eszközöket is beemeljünk a kézikönyvbe, amelyekkel a vélemények sokszínűségére és egymás tiszteletére épülő vita megvalósítható az osztályteremben (és azon kívül is).

Hogyan született a kézikönyv? – Az EUROGUIDE projekt

Az EUROGUIDE projekt az Európai Unió támogatásával valósult meg 2020-2021 során Belgiumban, Hollandiában, Magyarországon, Olaszországban és Svédországban. Hogy segítsük a fiatalokkal foglalkozó szakembereket a polarizáció és radikalizáció elleni fellépésben, a nemzeti partnerek minden országban kézikönyvet dolgoztak ki az érzékeny témák feldolgozásához.

A projektben résztvevő szervezetek:

- Associazione Nazionale Assistenti Sociali, Olaszország
- CEAPIRE, Belgium
- Conflict and Education Learning Laboratory, Hollandia
- Coordinamento Nazionale Comunità di Accoglienza, Olaszország
- Demokratikus Ifjúságért Alapítvány, Magyarország
- European Foundation for Democracy, Belgium
- Het Gemeenschapsonderwijs, Belgium
- Istituto don Calabria, Olaszország

- NOMOS Centro Studi Parlamentari, Olaszország
- Political Capital, Magyarország

Kik készítették? – A magyar EUROGUIDE partnerek

A [Demokratikus Ifjúságért Alapítvány](#) (DIA) elsődleges célkitűzése maradandó tanulási élményeket biztosítani fiatalok és a velük foglalkozó szakemberek számára. Azért dolgozunk, hogy a fiatalok képesek legyenek egymással együttműködni, érzékenyvé váljanak a társadalmi problémákra, és ezekre újszerű és fenntartható megoldásokat dolgozzanak ki. Olyan eszközöket és tudást adunk a fiatalok kezébe, amelyek által innovatív, gondolkodó felnőtté és a társadalom aktív alakítóivá válhatnak. A DIA módszertani tárházában többek között olyan területek vannak jelen, mint a vitakultúra-fejlesztés, a közösségépítés, a közösségi szolgálat, a design thinking és service design. Több módszertani kézikönyvet is készítettünk, amelyek szabadon hozzáférhetőek az ifjúsági és pedagógiai szakma számára.

A [Political Capital](#) független politikai kutatóintézet, amely nem kötődik semmilyen politikai szereplőhöz vagy kormányzati szervezethez, de elkötelezett az emberi jogok, a parlamentáris demokrácia, a piacgazdaság és az euroatlanti orientáció mellett. Célunk, hogy hozzájáruljunk a politikáról való kritikus gondolkodáshoz, és elősegítsük az ismereteken és tényeken alapuló politikaformálást és közbeszédet. Kiemelten foglalkozunk az összeesküvés-elméletek és álhírek problémájával, a demokratikus értékekkel és intézményekkel, valamint a radikalizáció és szélsőségeség témájával. Kutatásaink, elemzéseink mellett tájékoztató és segédanyagokat is készítettünk tanárok és fiatalokkal foglalkozó más szakemberek számára.

Köszönetnyilvánítás

E segédkönyv nem jöhetett volna létre azon tanárok, civil szervezetek munkatársai és fiatalokkal foglalkozó más szakemberek elkötelezett és lelkes segítségével nélkül, akik ötleteiket és véleményüket megosztották a szerzőkkel. Nagy köszönettel tartozunk nekik, hogy idejüket áldozták arra, hogy interjúkon és fókuszcsoportos beszélgetéseken vegyenek részt, valamint hogy átolvassák a készülő könyv kisebb-nagyobb részeit, és megosszák velünk benyomásaikat és fejlesztést célzó javaslataikat. Az ő meglátásaik formálták a tárgyalta témákat, általuk lett az anyag még inkább gyakorlatorientált és jobban strukturált. Az ő kritikus észrevételeik vezettek minket, amikor a kiegyensúlyozottságra törekedve megfogalmaztuk a beszélgetésindító kérdéseket. Ha hasznos ez az anyag, az sokban nekik köszönhető, ha pedig nem az, az leginkább a szerzők felelőssége.

Köszönet illeti továbbá mindazokat a fáradhatatlan és elkötelezett szervezeteket és szakembereket, akik megannyi értékes háttéranyagot, oktatási segédanyagot, útmutatót és kutatást készítettek az általunk tárgyalta témákban. Munkájuk elengedhetetlen pillére volt e kézikönyv készítésének. Bízunk benne, hogy az általuk végzett fontos szolgálathoz – az érzékeny társadalmi témák fiatalokkal történő szakszerű feldolgozásához és a demokratikus értékekre neveléshez – ez a segédkönyv is hozzá tud járulni.

Tartalomjegyzék

Előszó és használati útmutató.....	3
Mi ez a kézikönyv, és kinek szól?	3
Hogyan használjam?	3
Hogyan épül fel?	3
Hogyan született a kézikönyv? – Az EUROGUIDE projekt	4
Kik készítették? – A magyar EUROGUIDE partnerek	5
Köszönetnyilvánítás.....	5
Tartalomjegyzék.....	6
1. Elméleti bevezető.....	7
1.1 Mi a polarizáció, a radikalizáció, és miért kell megelőznünk?.....	7
1.2 Iskola és társadalom, társadalmi témák az iskolában.....	7
1.3 Emberi jogok az iskolában	8
1.4 Az előítéletek pszichológiai mechanizmusa	10
1.5 A szélsőséges érvrendszer	11

1. Elméleti bevezető

1.1 Mi a polarizáció, a radikalizáció, és miért kell megelőznünk?

A polarizáció és a radikalizáció hasonló folyamatok.² Mindkettő a „mi”–„ők” ellentétpáron alapuló gondolkodásra, felosztásra, a más csoportokkal („ők”-kel) szembeni negatív attitűdökre és viselkedésre épül.

A polarizáció a társadalom megosztottá válásának folyamata, amely során egymással szemben álló csoportok jönnek létre, gyakran identitásalapú kérdések mentén. A csoportok egyre inkább a másikkal szemben határozzák meg magukat, ez öndefiníciójuk fontos elemévé válik. A gyakran tudatosan gerjesztett folyamat során háttérbe szorulnak a közösséget összekötő közös jellemzők és értékek, és egyre meghatározóbbak lesznek a (vélt) különbségeket hangsúlyozó, azokat erősítő, leegyszerűsítő és túlzó narratívák. A polarizáció növekvő ellenségeskedéshez, majd gyűlölködéshez és akár erőszakos cselekményekhez vezethet.

A radikalizáció az egyén szélsőségesé válásának folyamata, amely során valaki egyre negatívabb véleményt alakít ki, és egyre durvábban lép fel egy általa idegennek, fenyegetőnek tartott „külső” csoporttal és az ahhoz tartozónak vélt személyekkel (az „ők”-kel, „mások”-kal) szemben, mindezt jogosnak és elfogadhatónak tartva. Bár a radikalizáció során is nagy jelentősége van az identitáskérdéseknek, azok gyakran összekapcsolódnak olyan tulajdonságokkal is, mint például a nemzeti, etnikai vagy vallási hovatartozás, a szexuális irányultság. A radikalizáció folyamatára számos tényező hatással lehet, például külső körülmények (pl. társadalmi, politikai folyamatok), aktuális egyéni élethelyzetből, életútból, családi háttérből, motivációból, gondolkodásból adódó tényezők, kortárs csoport hatása.

A polarizáció ösztönözheti a radikalizációt, hiszen megosztott, ellenségeskedő társadalmi környezetben az egyén könnyebben teszi magáévá a „mi”–„ők” gondolkodást, alakít ki egyre negatívabb véleményt más csoportokról, és fogadja el legitimnek a „mások” elleni agressziót, erőszakot. A polarizáció és a radikalizáció közös veszélye, hogy gyengítik a közösség összetartását, fenyegetik a társadalmi békét. Amellett, hogy már korai stádiumban is veszélyt jelentenek az egyénre, a közösségekre és a társadalomra, megjósolhatatlan, hogy milyen sebességgel és minek hatására eszkalálódnak, és vezetnek egyéni vagy társadalmi tragédiákhoz. Ezért ezeket a folyamatokat lehetőleg meg kell előzni, illetve minél hamarabb megállítani.

1.2 Iskola és társadalom, társadalmi témák az iskolában

Egy fiatalokkal foglalkozó szakember számára sem újdonság, hogy az aktuális társadalmi kérdések és az iskolában, a fiatalok közösségeiben zajló folyamatok egymással állandó és szoros kölcsönhatásban

² A polarizációról és a radikalizációról szóló részekhez az alábbi kiadványt használtuk fel: Ex-post paper RAN Polarisation Management Manual, Radicalisation Awareness Network, 2017, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_polarisation_management_manual_amsterdam_06072017_en.pdf

állnak. Azt, hogy milyen témák, előítéletek, vélemények és töréspontok jelennek meg ezekben a csoportokban, az épp napirenden lévő közéleti kérdések és aktuális ügyek is formálják. Ezért megkerülhetetlen, hogy foglalkozzunk a társadalmi témákkal. Ez a kölcsönhatás ellentétes irányban is igaz: szemléletformáló erejű az, ahogy a fiatalokkal ezekről a témákról, különösképpen az érzékeny kérdésekről és szélsőséges álláspontokról beszélünk. Mivel az iskola – mint a fiatalok egyik elsődleges szocializációs közege – a társadalmi „játékszabályok” gyakorlóterepe, az itt történő szemléletformálás a társadalom egészére is kihat.

Az, ahogyan a fiatalok közösségeiben felmerülő feszültségeket, esetleges ellentéteket, előítéleteket vagy egyéb radikális véleményeket kezeljük, mintaként szolgál számukra az intézmények falain kívül zajló világban is. Egy megfelelően kezelt érzékeny helyzet pedig mindezekben felül erősítheti az osztályközösséget, fejlesztheti a fiatalok kritikus gondolkodását, nyitottabbá, elfogadóbbá teheti őket a sajátjuktól különböző véleményekkel szemben és – bizonyos esetekben – további sérülésektől, traumáktól óvhatja meg őket. Ezért ahelyett, hogy elnyomnánk a fiatalok között megjelenő szélsőséges véleményeket, radikális nézeteket és az ezekből fakadó nézeteltéréseket, fontos, hogy minél hamarabb kezeljük és feldolgozzuk őket.

Sok esetben ezek a témák nem explicit módon jelennek meg a közösségben; van, hogy szakemberként már csak a hatásukkal találkozunk. Érdemes minden felmerülő problémát komplex módon, a lehető legtöbb tényezőt figyelembe véve kezelni. Például többnyire az iskolai konfliktusok vagy bullying mögött sem csak személyes ellentétek állnak, így fontos feltérképeznünk és azonosítanunk az ezek hátterében meghúzódó társadalmi összefüggéseket is. Ezekre a beszélgetésekre pedig álláspontunk szerint fontos időt szakítani. A fiatalokat érdeklő, véleményüket befolyásoló társadalmi kérdések nyílt megvitatásának helye van bármilyen tanórán, nem csak osztályfőnöki órán, vagy társadalomismereti, közéleti tárgyak keretében. Az, hogy ezek a témák felmerülnek, jelzi a fiatalok azon igényét, hogy megvitatassák az érzékeny kérdéseket, kifejthessék álláspontjukat, és ütköztethessék érveiket. Természetesen nem mindegy, hogy mindez milyen keretek között és milyen módon történik; jelen kiadvány ehhez kíván ötleteket és módszertani segítséget adni.

Fontos beszélnünk arról is, hogy a legtöbb társadalmi kérdés egyszersmind politikai is, de legalábbis könnyen átpolitizálható. Ez azonban ne riasszon vissza bennünket a nyílt beszélgetésektől; a pártpolitizálást ugyan mindenképpen kerülnünk kell a fiatalokkal történő munka során, azt viszont érdemes tisztázni, hogy a politika önmagában nemcsak ezt jelenti. Politika ugyanis minden, az együttélés szabályairól, a közös értékekről és a közélettről való gondolkodás, beszélgetés, véleménycsere is. Erre pedig egy nyitott, elfogadó és befogadó társadalomhoz elengedhetetlen szükségünk van.

1.3 Emberi jogok az iskolában

Amikor érzékeny társadalmi kérdésekről, szélsőséges nézetekről beszélünk, fontos lefektetnünk, mintegy közös erkölcsi alapként, azokat az alapvető emberi jogokat, amik megkérdőjelezhetetlenül és egyenlően megilletnek minden emberi lényt. Ezeket érdemes a diákjainkkal is átbeszélnünk és értékékként beépítenünk a velük folytatott közös munkába is, hogy érvényesülésük biztosított legyen. Ha ugyanis a ténybeli tudás mellett attitűdként is elsajátítják a fiatalok az alapvető jogok által jelzett értékeket, máris óriási lépést tettünk a szélsőséges eszmék terjedésének megakadályozása érdekében.

Az ENSZ tagállamok által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata mellett Magyarország Alaptörvénye is szól az alapvető emberi jogokról a „Szabadság és felelősség” című fejezetében. Ennek I. cikkében az alapvető jogok elismerésre kerülnek, és azok tiszteletben tartása, valamint állam általi védelme is megfogalmazódik. Ez olyan fontos jogi alap, ami legális háttérrel is ad az emberi jogok érvényesülésének és védelmének.

Az emberi jogok közül az érzékeny kérdések megvitatásakor kiemelten fontos az alábbiakat figyelembe vennünk és érvényesülésüket elősegítenünk:

- **Minden ember szabadnak és egyenlőnek született:** Az egyik első és legalapvetőbb emberi jog, a francia forradalomban született Emberi és polgári jogok nyilatkozata is ezt említi első helyen. Azt jelenti, hogy emberek között nincsen különbség, így megkülönböztetni és diszkriminálni sem lehet őket. Fontos alapelve ez a társadalmi együttélésünknek, hiszen kimondja, hogy bármilyen jellemzőtől, tulajdonságtól, nemtől, kortól, származástól, szexuális orientációtól, politikai beállítódástól függetlenül mindenki egyenlő. Ebből fakad az az elv is, hogy senkit sem szabad semmilyen tulajdonság miatt hátrányosan megkülönböztetni.
- **A jog előtti egyenlőség elve:** Eszerint minden ember egyenlő és minden ember egyenlően jogosult a jog védelmére is bármilyen hátrányos megkülönböztetés nélkül. Ez tulajdonképpen az előzőekben említett, emberek közötti egyenlőség elvének a jog és a törvények előtti érvényesülésének lefektetése, ami egyszersmind azt is kimondja, hogy bármilyen jogvita esetén a törvény előtt is tilos az emberek közötti diszkrimináció; mindenkinek egyenlő mennyiségű és minőségű jogot kell biztosítani. Az Alaptörvény XV. cikke szól erről, ami kimondja, hogy „a törvény előtt mindenki egyenlő”.
- **A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága:** Eszerint mindenki szabadon gondolhat, érezhet azt, amit szeretne, és hihet abban, amiben szeretne – mindezt pedig szabadon választhatja meg minden ember. Senkit nem lehet amiatt hátrányosan megkülönböztetni, mert mást gondol, érez vagy másban hisz, mint mi. Ez az alapvetés hivatott biztosítani a társadalmi sokszínűséget, és azt is, hogy mindenki komfortosan érezze magát a világban. Az Alaptörvény VII. cikke szerint ezen túl ahhoz is joga van mindenkinek, hogy vallását ott és úgy gyakorolja, hitbéli meggyőződését pedig olyan módon nyilvánítsa ki, ahogy azt ő szabadon megválasztja. Ebből fakad például az az elv is, hogy senkit nem érhet amiatt hátrányos megkülönböztetés, mert valamilyen vallási jelképet vagy vallási szokásnak megfelelő viseletet hord.
- **A vélemény és annak kinyilvánításának szabadsága:** A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságán túl minden ember szabadon választhatja meg véleményét, arról pedig szabadon és nyíltan beszélhet. Az Alaptörvény IX. cikke garantálja ezen jog érvényesülését Magyarországon. Fontos azonban tisztáznunk, hogy a véleménynyilvánítás nem keretek nélkül szabad; törvény (a Büntető Törvénykönyv a „Közösség elleni uszítás” bűncselekmény tényállásában) tiltja a gyűlöletbeszédet. Tilos tehát bárki ellen nagy nyilvánosság előtt gyűlöletre vagy erőszakra uszítani származása, nemzetisége, vallása, nemi identitása, szexuális orientációja, fogyatékosága vagy bármilyen más megkülönböztető jellemzője, tulajdonsága miatt. A törvényi kereteken kívül az általános morál is azt diktálja, hogy gyűlölködő, másokat identitásában sértő véleményt ne lehessen teljesen szabadon kinyilvánítani.

1.4 Az előítéletek pszichológiai mechanizmusa

Amikor előítéletekről, előítéletességről beszélünk, akkor – köznapi értelemben – az egyénnel vagy csoportokkal kapcsolatos, jellemzően negatív véleményekre gondolunk, amelyek a csoport – minden csoporttagra jellemzőnek tartott – vélt tulajdonságain (sztereotípiákon) alapulnak. Az előítéletesség veszélye, hogy a viselkedésben is megjelenhet, például hátrányos megkülönböztetés, kirekesztés, vagy akár erőszak formájában.

Sztereotípiák és társas kategorizáció

A sztereotípiák kialakulásának egyik fő oka, hogy az embereket nem egyénként észleljük, hanem valamilyen társas csoport tagjaként. Ez különösen igaz bizonyos kiugró tulajdonságok esetén, mint a nem, a kor vagy a bőrszín, amiket automatikusan észreveszünk.

A társas kategóriáknak számos előnye van. Mivel a legtöbb esetben könnyen elkülöníthetővé tesznek egymástól csoportokat, használatuk sok kognitív erőforrást „megspórol”. Nagy szerepük van az identitásképzésben is: gyakran használjuk őket önmagunk jellemzésére is, ami megadja a „valahová tartozás” élményét. Így tudjuk, hogy melyik a „mi” csoportunk, például nemi, vallási, etnikai, vagy más alapon. Ez egyúttal kijelöli a „külső” csoportot, az „ők”-et is.

A társas kategóriák ugyanakkor rendelkeznek néhány szisztematikus torzítással: a „külső” csoport tagjait mindig hasonlónak látjuk egymáshoz, míg a saját csoportjainkat hajlamosak vagyunk változatosabbnak, sokszínűbbnek látni. A mindennapokban ezt a jelenséget úgy vehetjük észre, hogy míg más csoportok tagjaival kapcsolatban gyakran általánosítunk, a saját csoportunkkal kapcsolatban ezt kikérjük magunknak. A valóságban pedig a csoportokon belüli különbségek gyakran nagyobbak, mint a csoportok közöttiek.

A sztereotípiák csoportokra vonatkozó, általánosításon alapuló összegzések, amelyek részben a különböző csoportok tagjaival való érintkezés, részben mások – például szocializáción, médián keresztül érkező – tapasztalatainak általánosítása révén alakulnak ki. A sztereotípiák ezért nem csak az adott csoport tagjainak tulajdonságairól tanúskodnak, hanem sok esetben a társadalomban meglévő különbségek magyarázataként jönnek létre és maradnak fenn. A sztereotípiák lehetnek pozitívak vagy negatívak, de még a pozitív tartalmúak is gyakran károsak az adott csoporthoz tartozó (vagy tartozónak vélt) egyénekre. Ennek egyik oka, hogy a sztereotípiák társadalmi nyomásként, elvárásként jelennek meg az adott csoporttal azonosított személy számára, és könnyen önbeteljesítő jóslattá válnak. A csoporttal kapcsolatos sztereotípiák ugyanis mind az adott csoporthoz tartozó egyén, mind a környezete viselkedését befolyásolják, és a megfelelés irányába hatnak.

A pozitív sztereotípiák azért is károsak, mert egy negatívan megítélt csoport esetében legtöbbször ezek is illeszkednek a kedvezőtlen összképhez, tehát ugyanazt a véleményt erősítik, mint a negatív sztereotípiák, csak a másik oldalról. A romákat jó zenészek tartó sztereotípiája például megerősíti a romák alacsonyabb társadalmi státuszával kapcsolatos képet („ők ehhez értenek”), a zsidókat jó pénzügyi érzékkel felruházó sztereotípiája pedig a kapzsi, kizsákmányoló képet erősíti. Ez azt is jól jelzi, hogy a sztereotípiák megítélése változó: ami az egyik csoport esetén pozitív tulajdonságként jelenik meg, az egy másik csoporttal kapcsolatban már negatívvá válhat. Itt kerülnek a képbe az előítéletek.

Előítéletek és leküzdésük

Az előítéletek túlmutatnak a sztereotípiákon. Míg a sztereotípiák pusztán információkat tartalmaznak az adott csoport tagjairól, addig az előítéletekben már megjelenik az érzelmi viszonyulás is az adott csoporthoz. Azonban a kettőt nagyon nehéz szétválasztani, és sok szempontból az a célravezető, ha az előítéletekre a sztereotípiákon keresztül próbálunk meg hatni.

Fontos, hogy már tudatosított, vagy még fel nem ismert sztereotípiákról és előítéletekről beszélünk-e. Az előítélet-mentesség nem azt jelenti, hogy soha nincsenek sztereotip gondolataink és érzéseink. Sokkal inkább azt, hogy felismerjük létezésüket és azt, hogy hatással vannak ránk, valamint hogy tudatos erőfeszítéseket teszünk befolyásuk elhárítására. Ha tisztában vagyunk sztereotípiáinkkal, tudatosan törekedhetünk ellensúlyozásokra és a nekik ellentmondó információk azonosítására.

Szeretjük azt gondolni, hogy a sztereotípiákat könnyű leküzdeni. Sajnos azonban olyan a természetük, hogy ha egyszer kialakultak és rögzültek, csak nagyon nehezen megváltoztathatóak. Azonban megfelelő eszközökkel – például kellő nyitottsággal, az érzékeny társadalmi témákról szóló nyílt párbeszéddel, csoportközi kapcsolatok megfelelő feltételek melletti kialakításával – a sztereotípiák is alakíthatóak.

1.5 A szélsőséges érvrendszer

Sok fiatal foglalkoztatnak a körülöttük levő világ eseményei, kérdései. Ha nincs alkalmuk ezekről szervezett formában, szakszerű keretek között gondolkodni, beszélgetni, könnyen előfordulhat, hogy ellenőrizetlen forrásból szerzik be információikat, téves és káros eszmék követőivé válnak. A közéleti témák szakmai követelményeknek megfelelő, módszertanilag megalapozott feldolgozása ezért nemcsak a közéleti részvételhez és a társas élethez elengedhetetlen képességeket fejleszti, de segít megelőzni a szélsőséges nézetek kialakulását, terjedését is. Közéleti témákról, főleg érzékeny kérdésekről beszélve ugyanakkor könnyen előfordulhat, hogy a foglalkozás során elhangzanak a fiatalok részéről megosztó, másokat bántó, radikális, netán szélsőséges vélemények is. Fontos, hogy a foglalkozásvezetők felismerjék és megfelelően kezeljék ezeket.

Mi számít radikális, szélsőséges véleménynek?

Általában azokat a nézeteket, cselekedeteket, viselkedési módokat nevezzük radikálisnak vagy szélsőségesnek, amelyek eltérnek az általánosan elfogadott normáktól, szabályoktól, és szembehelyezkednek velük. Ez megjelenhet számos területen, például az öltözködésben, életmódban, vallásban, politikai nézetekben. Hogy mi számít radikálisnak vagy szélsőségesnek, nem mindig könnyű meghatározni, mert nincs általánosan érvényes definíciója, pontos határa – változik térben és időben. Leginkább a közmegegyezés és a konkrét körülmények segítenek meghatározni. Radikális nézeteket képviselni ráadásul nem is feltétlenül elítélendő – a történelemben visszatekintve azt látjuk, hogy sok esetben éppen ilyen gondolatok és tettek vezettek el fontos társadalmi változásokhoz (lásd például a női egyenjogúság és az általános választójog ügyét).

Van azonban egy világosan megkülönböztethető fajtája a radikalizmusnak és szélsőségesességnek, ami veszélyes és káros mind az egyénekre, mind a közösség egészére. Jelen kiadványban mi ebben az értelemben használjuk ezeket a fogalmakat. Ez pedig a világnézeti szélsőségesesség, amelynek alapja

„mások” elutasítása és gyűlölete, valamint a saját meggyőződés kizárólagosságába és egyedüli igazságába vetett hit. A radikalizáció pedig a szélsőségesé válás folyamata, amely során valaki egyre negatívabb véleményt alakít ki, egyre durvábban lép fel egy másik csoporttal szemben, és mindezt jogosnak és elfogadhatónak tartja. A radikalizációnak számos jele lehet – például, ha valaki

- nem hajlandó tudomást venni a sajátjától eltérő véleményekről,
- nem hajlandó kapcsolatba lépni olyan csoporthoz tartozókkal, amellyel szemben előítéletei vannak,
- összeesküvés-elméletekben hisz,
- hirtelen és gyökeresen megváltoztatja a gondolkodását, viselkedését, öltözködését,
- egyoldalú, leegyszerűsítő magyarázatokban hisz és ilyen tartalmakat oszt meg online,
- szélsőséges ideológiák és csoportok szimbólumait használja.

Hogyan ismerhető fel a radikális, szélsőséges érvrendszer, mik a jellemzői?

A radikális, szélsőséges érvelésnek öt fő alkotóeleme és számos további jellemzője van.

1. Megkonstruált „mi”–„ők” szembeállítás

A szélsőséges gondolkodás alapvető eleme a „mi”–„ők” szembeállítás. Az idealizált, kizárólag pozitív tulajdonságokkal felruházott „saját” csoport „külső” csoportokkal („ők”, „mások”) szemben fogalmazódik meg, utóbbiakat többnyire negatív tulajdonságokkal jellemezve, bűnbakként vagy ellenségként ábrázolva. Fontos, hogy a „mi” és „ők” csoportfelosztás nem tényeken, objektív kritériumokon alapul, hanem önkényes konstrukció, amelyet a szélsőséges logika az aktuális cél érdekében, az adott gondolatmenet igényei szerint alkot meg. A különböző típusú szélsőségek eltérnek abban, hogy milyen kritériumok alapján alkotják meg a „mi” és „ők” csoportokat.

- A jobboldali szélsőségeség fő kritériuma a rassz/etnikum és a nemzet, így ez az irányzat leginkább a bőrszín, etnikai és nemzeti hovatartozás alapján határozza meg a „mi” csoportot (pl. magyarok). Ám ezt is önkényesen teszi: aki valamiért mégsem felel meg neki (pl. mást gondol a nemzetről), azt kizárja a saját csoportból, még ha objektív kritériumok alapján (pl. állampolgárság) oda is tartozik.
- A baloldali szélsőségeség főleg szociális és gazdasági kritériumok mentén konstruálja a csoportokat (pl. proletárok vs. burzsoák).
- A vallási alapú (pl. iszlamista) szélsőségeség elsődleges kritériuma a valláshoz tartozás és a megfelelés a helyesnek gondolt vallási elveknek. Ha valaki nem fogadja el maradéktalanul a vallás ezen interpretációját, ellenséggé válik, még ha ugyanazon vallást követi is.

2. Fekete-fehér világbkép (leegyszerűsítés, sztereotipizálás, általánosítás)

A szélsőséges érvelés az események kétdimenziós magyarázatára épül: valami vagy jó vagy rossz. A világ vagy fekete, vagy fehér. Nincsenek köztes pozíciók, árnyalt érvek, objektív szereplők. Totális szembenállás, végletekig fokozott törzsi-/szekértábor logika érvényesül. Vagy „ők”, vagy „mi”. „Mi” képviseljük a jót, „mi” vagyunk a kizárólagos igazság birtokában, „ők” a rosszak, az ellenség. A véleményükre nem kell adni, az érveiket nem kell megfontolni. Minden relatív, nincsenek tények, csak csoport-hovatartozáson és (csoport)érdekeken alapuló vélemények (*relativizálás*). Hogy mindent be lehessen illeszteni ebbe a jó-rossz keretbe, a szélsőséges gondolkodás végletekig leegyszerűsített magyarázatokkal és általánosításokkal dolgozik. Mivel csak két dimenzió, két csoport van, ezért azoknak egységesnek kell lenniük: mindenki, aki az adott csoportba tartozik, ugyanolyan (*homogenizálás*). Ugyanolyan a bőrszíne, ugyanúgy gondolkodik, ugyanazokban az értékekben hisz, ugyanolyan az ízlése, ugyanazok az érdekei és céljai. Ez egyrészt a „saját” csoport kohézióját, a „másoktól” való megkülönböztetését, másrészt „azok” démonizálását szolgálja.

3. Bűnbak- és ellenségképzés (dehumanizálás)

A „mi”–„ők” szembeállításon és a fekete-fehér világbképen alapszik a folyamatos *bűnbak- és ellenségképzés*. A történelmi vagy jelenkori kudarcokért, nehézségekért, problémákért jellemzően valamely „külső” csoport felelős, és nem a „saját” csoport, netán komplex politikai, társadalmi, gazdasági folyamatok. A „külső” csoport elutasításának, ellenségként kezelésének kifejeződése és retorikai eszköze az „ők” *dehumanizálása*, azaz megfosztása az emberi méltóságtól. A szélsőséges narratíva olyan jelzőkkel illeti a „külső” csoport tagjait, amik kifejezik, hogy nem veszi őket emberszámba, alacsonyabb rendűként tekint rájuk (gyakran állatokhoz hasonlítja őket, pl. patkányok, paraziták).

4. Fenyegetettség percepciója (biztonságiasítás, áldozatszerep, dramatizálás)

A szélsőséges érvelés elsősorban az aggodalmakra, félelmekre épít: meglovagolja őket, rájuk játszik, gerjeszti őket. A „külső” csoport a „saját” csoporttal szembeni fenyegetésként jelenik meg, mint bűnbak és/vagy ellenség. E fenyegetés sokrétű lehet – többek közt. kulturális (pl. eltérő vallásúak), faji vagy etnikai (pl. eltérő bőrszínűek), gazdasági (pl. munkahelyek fenyegetése), szociális (pl. elszegényedés). Mégis, minden félelem és probléma végeredményben biztonsági kérdésként artikulálódik (*biztonságiasítás*). Az „ők” részéről érkező vélt fenyegetés a „mi” áldozatként történő ábrázolásával párosul (*áldozatszerep*). „Mi” elszenvédők vagyunk, „ők” felelősek a minket ért bajokért, vagy egyenesen veszélyeztetnek minket. Ráadásul a veszély egyenesen az egyén és a közösség megmaradását fenyegeti – a félelmek ébren tartása és gerjesztése miatt ugyanis a szélsőséges érvelés előszeretettel nagyítja fel a problémákat (*dramatizálás*), és riogat válságokkal, összeomlással, egyenesen pusztulással. Ezzel legitimálja a maga által propagált nézeteket és intézkedéseket. Hiszen válságos időkben radikális megoldásokra van szükség.

5. Jogos erőszak percepciója

A dehumanizálás, a kizárólagosság, a fekete-fehér világkép és a felnagyított fenyegetés megalapozzák az erőszak elfogadását és végül alkalmazását a „másokkal” szemben. Hiszen ha már nem tekintem „őket” egyenrangú félnek, akkor több mindent megengedek magamnak velük szemben. Ha pedig fenyegetnek, meg is védhetem magam. Ha pedig már a „mi” léte kerül veszélybe, ha „nemzethalál” fenyeget, az már nem is csak radikális, de egyenesen szélsőséges megoldásokat követel meg. A szélsőséges narratíva szerint tehát, ha a lét a tét, bármilyen eszköz megengedett. Jogos az önbíráskodás, jogos az önvédelem, és mindezek érdekében az erőszak.

A radikális, szélsőséges érvelés gyakran használt eszközei még a provokáció és botránykeltés, valamint a kétértelmű, kódolt kifejezések, megbotránkoztató elnevezések használata. Ezek nem feltétlenül sértik ugyan expliciten a normákat, de olyan többletjelentést hordoznak, olyan konnotációjuk van, amelyek az arra fogékonyak számára dekódolhatóvá teszik a szélsőséges üzeneteket. Ezek azért különösen veszélyesek, mert hozzájárulnak a szélsőséges gondolatok terjedéséhez és megszokottá, elfogadottá válásához.

Nincs ez kicsit eltúlozva? Ezt nem tudom elképzelni egyik diákomról sem!

A fent bemutatott gondolati és érvelési ívet a radikalizációs folyamat során járják végig az erre fogékonyak. Szerencsére nagyon kevés fiatal járja végig ezt a gondolati utat, így nem valószínű, hogy ez a maga teljességében megjelenik a fiatalokkal történő foglalkozásokon. Mégis azt gondoljuk, fontos egyben látni a narratíva elemeit és a köztük levő logikai kapcsolatokat.

